

G. B. Shaw

Babits Mihály így fejezi be az »Európai irodalom története« című művét: »... Egyáltalán kerültem e jelenkori irodalomra nézve a nagyonis kategorikus értékítéletet. Ennek az irodalomnak az értéke felől egyelőre még csak az veheti fel a kérdést, aki mint Bernard Shaw egy előszavában önmagáról is meg meri kérdezni »Nagyobb-e Shakespearénél«.

Valamikor a harmincas években jelent meg ez az irodalomtörténet s most, hogy 1950 őszén Shaw kilencvenhároméves korában meghalt s az újkori irodalom egy legendás alakja szállt vele sírba, bátran feltehetjük megint a kérdést: Nem mintha Shaw színpadi alakjait annyira húsból-vérből épült igazi embereknek mondhatnánk, mint Shakespeare színpadi jellemeit, — ezen a téren az életből szinte öntudatlanul kiszakított színpadi alakok terén Shakespeare messze fölötte áll minden korok színpadi íróinak, — de összemérhetnénk a két világnagyságot abban a vérbő dialektikában, pompás szóözönben, amellyel a színpadról ítélkeztek elevenek és holtak felett. Az elevenek és holtak minden dolga felett.

Hiába vetette azonban fel maga Shaw a tételt, hogy nagyobb-e Shakespearénél — megdöbbenve kortársait és a Shakespeare kultuszi híveit — most, hogy hatvannál több színpadi munkával tarsolyában elhagyta az árnyékvilágot és dialektikája, dilemmái és aforizmái előreláthatólag örök tárgyai maradnak a színjátszásnak, a korszak amelyben élt, mégsem Shakespeare-vel hasonlítja össze, hanem Swifttel, a fejlődő, kezdeti kapitalizmusnak ezzel a bátor szatirikusával, akivel műfajilag ugyan nem volt közössége, de aki ugyancsak rohammal támadta kora emberi, társadalmi intézményeit.

Az összehasonlítással persze nem jutunk sokra, amíg elfogadható képet nem adunk annak művészetéről, akit a mult klasszikusává össze akarunk mérni, — ebben az esetben Shaw különös, bátor és feltétlenül a virtuóz fokáig egyénhangú művészetéről. Ennek alaptételeiről Shaw maga tesz szellemes vallomást akárhány előszavában — ő volt a nagy előszóíró, aki minden színpadi munkáját előhanggal, előszóval, magyarázattal szerette útrabocsátani — s az ember és felsőbbrendű ember előhangjában így formálódik a shawi tétel: »Kétségtelen, hogy az én irodalmi fortélyom, amely véletlenül mulattatja az angol közönséget, elvonja a figyelmemet a jellemekről: de azért a jellem megvan és olyan szilárd, mint a kőfal. Van lelkiismeretem és ez a lelkiismeret mindig nyugtalan és magyarázatot keres.« Pár sorral lejjebb ezt írja: »De az én lelkem hamisítatlan szónoki portéka: engem bánt, ha azt kell látnom, hogy az emberek jól érzik magukat; amikor rosszul kellene, hogy érezzék magukat; és én mindenáron rá akarom bírni őket, hogy gondolkozzanak

avégből, hogy ráeszmélhessenek bűnösségükre.« Más helyen arról ír, hogy már drámai és operai kritikáiban korszakot nyitott, amely jó ürügy volt arra, hogy propagandát csináljon saját világnézetének. Később leírja ezt a mondatot: »Pusztán a művészet kedvéért annyi fáradságot se vennék magamnak, hogy csak egy mondatot leírjak«. S végül: »De én nem álmodom arról, hogy megváltozzam, mert tudom, hogy olybá kell vennem magamat, amilyen vagyok és minden elvégezhető munkát ki kell szorítanom magamból.«

Igy talán már tisztábban kibontakozik előttünk a shaw-i színjáték lényege és ezen keresztül az író maga is. Az író, akit úgy is nevezhetnénk, hogy a kapitalista ember lelkiismerete.

Kétségtelen, hogy Bernard Shawt nem szabad semmiképpen mai szemmel felmérni, hanem a hatvan, ötven, negyven év előtti korszak »premier planjában« kell őt meglátnunk. Akkor ilyeneket írtak róla: »Az egész modern drámairodalomban Shaw az egyetlen igazi szocialista«. Amikor Ibsen tanítványnak akarták egyesek feltüntetni, azonnal elhangzott: »Nem, Shaw valóságos ellen-Ibsen. A bűnös egyen helyébe ő a bűnös társadalmat állítja és gazdaságpolitikai probléma szempontjából világít rá arra a tragikomikus helyzetre, hogy minden egyes kapitalista zsarnok és uzsorás, pióca, akár van tudomása róla, akár nincs«. És később: »Mint vérbeli szocialistát Shawt felláztatja a társadalom, amely szegény gyermekeket mezítláb járat és hitvány ölebeket drága koporsóban temet el s mint szocialista, azt követeli s arra törekszik, hogy ez az ellentmondás kiirtassék a világból, annyival is inkább, mert akárhogy is fejlődnek a dolgok az ellentmondások önmaguktól sohasem fognak megszűnni. Rá kell nevelni az embereket arra, hogy föllázdjanak az ilyen állapot ellen és változtassanak rajta. Ez a cél — Shaw szemében — sokkal fontosabb, minthogy valaki jó színdarabokat írjon« (Hevesi Sándor).

Igy látta az első világháború előtti korszak haladó kritikája Bernard Shawt és nem járt messze az igazságtól.

Mindez azonban — végeredményben — még mindig csak az előszavakat jelent, a hozzászólások és írói értékelések világát, úgy is mondhatnánk: elméletet. Hogyan hat a valóságban a shawi mű, hogyan hat a színpadról, milyen művészi eszközökkel éri el hatását és sikerét?

Shaw úgy építi fel darabjait, hogy azok eleje, első része tiszta és világos realista helyzetképet ad. Bár mindössze néhány darabja tekinthető szerkesztésképpen is egységes színpadi műfajnak, pl. (Warrenné mestersége, Barbara őrnagy) a látszólag pártatlan beállításnak, exponálásnak ezt a módszerét még azokban a darabjaiban is megtaláljuk, amelyekben túlkorán kezdődik a szenzációs »shawi parabolla«. Shaw arra törekszik, hogy a néző megértse miről is van szó, alakjait húsból és vérből való emberként belopja lassan a nézőbe — ilyenkor még nincs velük semmi rendkívüli — s az átlagnéző is örömmel halad a cselekménnyel. Amikor aztán a néző elfogadta, magáévá tette a cselekményt, az afakokat és azok problémáit, akkor megkezdődik az a sziporkázó, csodálatos Shawi dialógus, amellyel mindent feldönt az író, megingatja a néző lelkét és szenvedélyesen igyekszik vele elfogadtatni, hogy vele — az íróval együtt — lássa és nézze a dolgokat. S a néző kénytelen rájönni arra, hogy mindez, amit a dolgokról eddig hitt, mikor és hol, mennyiben téves. Itt jön aztán a swifti szatíra, itt jön a bálványdöntés. Itt ezekben a részekben lopta be hosszú évtizedeken keresztül, színdarabjain keresztül a maga haladó, szocializmusra utaló propagandáját Shaw. Itt ezekben a

részekben szembehelyezkedett az általános világszemlélettel — az akkori világnéppel és világszemlélettel — itt reformált, itt döntötte meg a néző hitét mindabban, amit addig hitt és ahogy addig hitte. S mindezt annyi virtuózi-tással tette, hogy ellenállhatatlanul magával ragadta a nézőt. S a legnyaka-sabb torry is azzal kelt fel a színpadi zsöllyéből: hogy bizony van benne vala-mi. »Pedig én csak a normális szemét nyitottam fel benne, azt hogy normá-lisan és természetesen nézze az eseményt, ne az ő elvakult és beléidegzett szemszögéből.« S akaratlanul is eszünkbejut a mesebeli Bolond Istók, aki csatába indulva felugrott a fedezék szélére és kétségbe esetten integetve kiabált az ellenség felé: »Ne löjjenek, itt emberek vannak!« S ezért a mon-dásért már a gyerek is kineveti Bolond Istókot..., aki talán nem is mondott olyan bolondot, sőt! Ez a normális szem és a beállított szem közötti perspek-tíva-különbség.

Shaw szocialista volt a kapitalista világ szemében — de nem volt szo-cialista, a szocialista szemében, mert ő csak a Rubikonig jutott el és a Rubi-kont nem lépte át, sőt a maga modorában mindenfélét átkiáltott a túlsó partra. Mindez nem von le semmit értékéből, ha tekintetbe vesszük, hogy maga mondotta: »Nem is álmodom arról, hogy megváltozzam, olybá kell ven-nem magamat, amilyen vagyok« Így aztán a polgári kritikusok siettek ki-emelni, hogy »... abból a gondolatból indul ki, hogy a szocialista reformot, a társadalmi átalakulást, a gazdasági megújhódást, az egész világnak ezzel járó erkölcsi megváltását csakis a művelt középosztály viheti keresztül, csakis osztályharc, csakis forradalom nélkül.« Hogy ezek a polgári kritikusok aztán néhol maguk esnek csapdába, arra jellemző ez a mondat: »Amikor Shaw a színdarabjait kezdte írni, amelyek utóbb diadallal járták be az egész világot. Ez az erkölcsi ember, ez az apostol, ez az ellen-Ibsen és ellen-Tolsztoj, már teljesen kiérlelődött benne. Ellen-Ibsennek és ellen-Tolsztojnak azért neve-zem, mert Tolsztoj aszkétái lemondásával és Ibsen pesszimizmusával szem-ben Shaw az életkedvnek és életörömnök az apostola, aki a szép és a jó életet követeli mindenki számára, aki azt munkájával megérdemli« Hát a szocializmus nem pontosan ezért harcol? Milyen bárgyú fogalmazás, milyen tipikusan polgári ez a pár sor: kimutatni, hogy egy áthidalhatatlan szakadé-kot Shaw és a szocializmus között — igen, Shaw ösztönösen haladt ugyan-azon emberi cél felé és megérezte a szocializmus egyik lényegét, igazságot és jó életet követelt minden dolgozónak.

Csakhat a szocializmusnak ezt a célkitűzését nem szívesen ismerték el, nem hittek benne, és éppen valamiféle ellentét kimutatására akarták fel-használni Shaw esetében.

Írásom elején irodalmi összehasonlításról beszéltem. S most azt ironi: Nagyképűség lenne pontos irodalmi történeti helyet keresni Bernard Shaw-nak és a shawi műnek. Ő maga megtehetette, mert ebben is paradoxont sejt-tetett: a mindenfajta hierarchia elleni harcot. Aki itt komolyan méricskélni kezd és skatulyázni, hamar rájön, hogy olyan sziklaóriásról van szó, aki nem fér semmiféle dobozba. Voltaképpen sem elődje nem volt, mint ahogy utódja sincsen. Egy nagy korszakfordulónak határmesgyéjén szövetségese volt a szocializmusnak, egyedülálló előretolt — időben előretolt — állásban, bent a polgári társadalom legmélyén. Olyan volt, mint aki magakészítette fegyverrel egyedül indul rohamra — talán kicsit csodálkozott, hogy az általa ostromlott várfalak nem abban az országban omlottak le, ahol ő indult

rohamra, talán bántotta hiúságát, ezért durcáskodott öregkorában és ezért nem lépte át a Rubikon vonalát, s nem jutott el az osztályharc felismeréséig. Azért mégis ő az az óriás, aki megmutatta, hogy az írói fegyver társadalmilag ellenséges környezetben is csodálatos harcieszköz, ha másért nem, azért, mert meggondolkoztatja az embert.

Majtényi Mihály